

ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ В СПОЛУЧЕНИХ ШТАТАХ АМЕРИКИ**STATE-CHURCH RELATION IN THE UNITED STATES OF AMERICA**

Стебляк Д.М.,

*аспірант кафедри міжнародної політики
факультету міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету*

У статті проаналізовано державно-церковні відносини в Сполучених Штатах Америки. Описано особливості функціонування державних і церковних інституцій у США, відокремлення держави та церкви. Досліджено роль релігійного фактора в країні. Автор наводить приклади важливості релігії в США та вплив на політику країни. Проаналізовано роль релігії під час виборів.

Ключові слова: політика, релігія, США, держава, вибори, президент.

В статье проанализированы государственно-церковные отношения в Соединенных Штатах Америки. Описаны особенности функционирования государственных и церковных институтов в США, разделение государства и церкви. Исследована роль религиозного фактора в стране. Автор приводит примеры важности религии в США и влияние на политику страны. Проанализирована роль религии во время выборов.

Ключевые слова: политика, религия, США, государство, выборы, президент.

The state-church relations in the United States of America are analyzed in the article. Features of the functioning of state and church institutions in the USA, separation of state and church are described. The role of the religious factor in the country is investigated. The author gives examples of the importance of religion in the USA and the impact on the country's policy. The role of religion during the elections is analyzed.

Key words: politics, religion, USA, state, elections, president.

Постановка проблеми. Релігія та церква в Україні є одним із головних чинників етногенезу й формування національної свідомості, регулятором суспільних відносин, який історично завжди був вагомим у функціонуванні держави. На сучасному етапі перед українцями стоїть гостре питання розбудови ефективної моделі державно-церковних відносин. На жаль, воно ускладнене наявністю низки проблем та конфліктогенними чинниками у вимірі нашої поліконфесійної держави.

З огляду на це досвід інших країн у сфері державно-церковних відносин міг би стати прикладом для українського суспільства. Досвід Сполучених Штатів Америки становить особливий інтерес. Причин для цього є декілька: по-перше, США є однією з найдосконаліших моделей світської держави; по-друге, на тлі величезного різноманіття релігійності та поліконфесійності принцип свободи віросповідання здійснюється в США беззаперечно; по-третє, незважаючи на релігійну чутливість і високий рівень віруючих адептів, ризик конфліктності серед них зведений до мінімуму. Водночас беремо до уваги той факт, що неможливо повністю запозичити досвід США, адже це інше суспільство, держава з іншими особливостями соціально-політичного, історичного й культурного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз державно-церковних відносин здійснювали багато вітчизняних і зарубіжних учених, наприклад Ю. Замошкін та Д. Фурман у праці «Релігія в політичному житті США (70-і – початок

80-х рр.)», О. Романова в роботі «Релігійний фактор у політичному просторі США» та інші автори. Питання держави та церкви досліджував юрист К. Дьорем-молодший у праці «Свобода релігії: модель США». Роль релігії в різних капіталістичних країнах вивчав М. Андреев у роботі «Релігія і церкви в капіталістичних країнах». Державно-церковні відносини в США аналізували також М. Стецкевич, С. Філатов, Б. Фаліков, А де Токвіль, М. Олбрайт та інші науковці.

Під час дослідження обраної теми було опрацьовано текст Конституції США, преамбули, поправки, закони, тексти клятв вищих державних представників тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на великий спектр праць і глибоке наукове розроблення цієї теми, не досить вивченим залишається вплив релігійного фактора в політичній сфері в США, а саме під час виборів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – проаналізувати особливості, законодавче закріплення та форми державно-церковних відносин у США, а також дослідити роль релігійного фактора, вплив релігії на вибори в цій країні.

Виклад основного матеріалу дослідження. США, як зазначає Д. Фурман у книзі «Релігія і соціальні конфлікти в США», – це не лише країна з однією постійно діючою конституцією, двома основними партіями, які борються за голоси американців, та одна з найбільш економічно розвине-

них країн світу, а й протестантська країна з великим релігійним плюралізмом, яка практично не знайома з буржуазним антиклерикалізмом, країна з колосальним і високим відсотком релігійної статистики [1].

У світі спостерігається, як правило, кореляція між рівнем економічного розвитку країни та релігією: чим вищий ступінь економічного розвитку, тим менший відсоток релігійності населення країни, і навпаки [3, с. 48]. США, за словами відомого політолога С. Хантінгтона, являє собою «блискучий виняток» [2, с. 146].

Якщо порівнювати рівень релігійності в США та в європейських країнах, можна провести чітке розмежування того, що американці є більш віруючими, для них важливе місце має те, чи вірять той чи інший політик, особливо якщо це стосується виборів президента країни. Ось чому в країні розділено сфери держави й релігії, як стверджував один із батьків Конституції США Т. Джефферсон, «стіною розділу». США була однією з перших країн у світі, де на законодавчому рівні розмежовано державу та церкву.

Конституцію США було прийнято 17 вересня 1787 р. Основними конституційними принципами стало те, що народ США сам є втіленням влади, державна влада поділена на три гілки влади – законодавчу (Конгрес), виконавчу (Президент) і судову (Верховний Суд). Основне місце надавалося захисту прав людини й громадянина, свободи волевиявлення, свободи совісті тощо. Конституція США є однією з найдавніших федеральних конституцій. Вона складається з преамбули, 7 статей і поправок (усього пропонувалося декілька тисяч поправок, більшість із яких були відхилені). Конституція США є гарантом незалежності країни та свободи громадян, у ній проголошено: «Ми, народ Сполучених Штатів, щоб створити більш досконалий союз, установити правосуддя, забезпечити внутрішній спокій, запровадити спільну оборону, сприяти загальному добробуту та забезпечити нам самим і нашим нащадкам блага свободи, видаємо та встановлюємо цю Конституцію для Сполучених Штатів Америки» [5]. Основною метою створення Конституції США було дотримання балансу, створення уряду та надання йому достатньої сили для того, щоб діяти на національному рівні, проте без надання сили, яка дала б змогу зазіхати на фундаментальні права.

Перші десять поправок дістали назву Білля про права, ратифікованого в 1791 р. Поправка I до Конституції США є історично важливою. Вона була запропонована Конгресом у 1789 р., ратифікована в 1791 р. та стала частиною вищезгаданого Білля про права. Поправка I проголошує п'ять визначних свобод – свободу релігії, свободу слова, свободу преси, свободу зібрань і свободу звертатися зі своїми скаргами. У ній зазначено: «Конгрес не

повинен видавати жодний закон, який стосується встановлення релігії чи забороняє вільне сповідання релігії, обмежує свободу слова чи друку або права народу мирно збиратися та звертатися до уряду з петиціями про задоволення скарг» [5]. Перша поправка була дуже важливою для США, адже це країна, де кількість віруючих є дуже високою, і Поправка I гарантувала право кожного громадянина США сповідувати чи не сповідувати ту або іншу релігію, віру чи вірування. Однак тільки після прийняття Поправки XIV 9 липня в 1868 р., після Громадянської війни (1861–1865 рр.), текст Поправки I отримав силу закону на території всієї країни, оскільки до того часу кожен штат міг встановлювати чи не встановлювати свою офіційну релігію [6, с. 308–309].

У розділі 1 Поправки XIV проголошено: «Жоден штат не повинен видавати чи приймати закони, які обмежують привілеї та пільги громадян Сполучених Штатів; рівно як жоден штат не може позбавити будь-яку людину життя, свободи чи власності без потрібної правової процедури, відмовити кому-небудь у межах своєї юрисдикції в однаковому захисті закону» [5]. Без Поправки XIV кожний штат відповідно до своєї юрисдикції міг встановлювати той чи інший закон, який міг розходитися з трактовкою Поправки I.

Відокремлення держави та церкви було спричинене також тим, що в країні не існувало однієї конфесії, яка могла б претендувати на роль гегемона на релігійній арені в США, як, наприклад, католицизм на чолі з Ватиканом у Європі. Незважаючи на те, що держава й церква відокремлені одна від одної, релігійна символіка була присутня в системі державної та національної символіки (наприклад, клятви з Біблії, молитви перед відкриттям засідань Конгресу, участь духівництва в інавгураційній обрядовості тощо).

Відокремлення держави й церкви в США стало основою демократичного розвитку цієї країни з таких причин:

- держава не втручається в справи церкви, а та у свою чергу не втручається в справи держави;
- держава не фінансує церкву;
- держава не надає пріоритет одній із релігій чи вірувань;
- церква не повинна насаджувати певну релігію або конфесійні знання в школі. У США встановлено принципи, які конституційно розмежовують дозволене отримання знань про релігію та релігійне навчання, яке вважається антиконституційним;
- шкільний підхід до релігії виключно академічний, не побожний;
- сповідання чи несповідання людиною релігії не може бути підставою для недемократичного ставлення до неї або до обмеження її в чомусь [15] тощо.

Важливо зауважити, що релігія та посилення до Бога, незважаючи на те, що в США встановлена модель відокремлення держави від церкви, присутні в текстах не лише багатьох законів, Конституції США, преамбулі, поправках, а й у клятвах вищих державних представників, наприклад:

1) Конституція США та її преамбула, основний текст і поправки до неї містять посилення до Бога;

2) нормативно-правові акти, клятви, американський девіз, американська преса (тобто офіційна символіка цієї держави) містять апеляції до Бога;

3) нормативно-правові акти містять тексти присяг. Зокрема, текст присяги для Президента США «Oath of Office for President of the United States» [9] не включає слова релігійної тематики, проте в кінці практично кожен Президент США додає слова «І нехай допоможе мені Бог». Текст присяги службовців США «The Oath of Office for Civil Service Employees» містить слова «<...> і я буду добре й вірно виконувати обов'язки установи, у яку я збираюся вступити. І нехай допоможе мені Бог» [10]. Тексти інших державних службовців та суддів «The Oath of Office for Federal Judges» (28 U.S. Code § 453 «Oaths of justices and judges») містять слова «<...> і що я буду вірний і звільнений від упереджень та виконувати всі обов'язки, покладені на мене відповідно до Конституції та законів США. І нехай допоможе мені Бог» [11]. Тексти присяги співробітників органів правопорядку та військових «US Uniformed Services Oath of Office» також містять відповідні слова;

4) закони, прийняті Конгресом США, які стосуються прав і свобод американських громадян, гарантій цих прав і свобод, також містять посилення до Бога;

5) у рішеннях американських судів, у тому числі Верховного суду, розглядаються питання вираження релігійних уподобань на публіці, а також захисту інших прав американських громадян тощо.

Також практично всі звернення Президента США включають слова «Боже, благослови Америку». У період президентства від Р. Рейгана до Дж. Буша-молодшого кількість посилення до Бога зростає: у 90% публічних виступів президенти апелювали до Бога, тоді як раніше ця цифра не сягала 50% [3, с. 52].

Батьки американської Конституції не мали намір «покрити країну атеїзмом», метою була мінімізація втручання держави в справи церкви, а церкви – у справи держави. Т. Джеферсон і Дж. Медісон вважали, що окремо ці дві інституції будуть краще функціонувати. Однак це не стало причиною зменшення релігійності в країні, адже, як стверджував французький історик і літератор А. де Токвіль, який відвідав США, релігія в цій країні є «першим політичним інститутом»

[4, с. 223]. Учений у праці «Демократія в Америці» наголошував на тому, що політик повинен дуже уважно поводитися з релігійним питанням, він може виступити проти певної релігії, проте «якщо він виступить проти релігії загалом, то від нього відвернуться всі» [4, с. 224].

Конфесійна палітра в США є досить строкатою. За даними впливової у всьому світі дослідницької організації «Gallup», близько 160 млн американців вважають себе віруючими. Історія виробила в США ставлення до релігії по-американськи. О. Романова стверджує: «Деколи навіть кваліфікованим спеціалістам конституційного права важко знайти лінію, яка показує, де закінчується держава та розпочинається церква» [7, с. 108–109].

З огляду на це для запобігання спекулюванню тим, що кандидат на посаду в державні інституції є віруючим тієї чи іншої конфесії, було прийнято статтю VI Конституції США, яка проголошує, що жоден кандидат не може бути не обраний на ту чи іншу посаду через релігійні переконання. У тексті норми йдеться: «Згадані вище сенатори та представники, а також члени законодавчих органів окремих штатів, усі урядовці органів виконавчої й судової влади як Сполучених Штатів, так і окремих штатів зобов'язані присягою підтримувати цю Конституцію; проте щоб обіймати певну посаду або виконувати громадські обов'язки у Сполучених Штатах, не можна вимагати жодного доказу релігійної належності» [5].

Однак це не забороняє американським громадянам під час вибору особи навіть на посаду голови держави прислухатися до своїх релігійних почуттів, які є сильними та закладені в людині змалечку, особливо в громадянах США.

Ю. Замошкін та Д. Фурман у праці «Релігія в політичному житті США (70-ті – початок 80-х рр.)» наводять багато прикладів впливу релігії та релігійності на перебіг президентських виборів у США. Проголошення відокремлення держави й церкви в США було пов'язане насамперед не з антиклерикалізмом революції, а з відсутністю церкви, яка б могла претендувати на місце головної. Як стверджують дослідники, американці більш лояльно ставляться до всіх релігій, на відміну від європейців, які завжди віддають перевагу релігії, що історично й культурно сформована на континенті. З іншого боку, американці дуже негативно ставляться до атеїзму. Ю. Замошкін та Д. Фурман зазначають: «У США <...> американець – католик, православний, баптист, мормон – усе одно «нормальні» фігури, проте американець-атеїст – щось незвичне та «підозріле» [8, с. 7].

Церкви в США ніколи не були при владі, як, наприклад, католицька церква в католицьких країнах; вони ніколи не переслідувалися чи не були обмежені у своїх діях, проте вони мають феноменальний вплив на політичну свідомість і систему

загалом, у політиці використовується авторитет церкви [8, с. 8].

У 1976 р. було проведено опитування, під час якого респондентам було поставлено три питання, ствердна відповідь на які свідчить про їх глибоку релігійність, зокрема:

1. Чи було у Вас таке, що Ви вирішили присвятити себе Богу – «twice – born»?
2. Схиляли Ви коли-небудь іншу людину повірити в Бога?
3. Чи вважаєте Ви, що Біблія є істинною в кожному слові?

Результати були такими: загалом серед населення ствердно відповіли 19% опитаних, серед жінок – 22%, серед тих, хто закінчив середню школу, – 30%, жителі півдня – 33%, старші за 55 років – 22%, робочі – 21%, хто проживає в населених пунктах із населенням менше 2,5 тис. людей – 26%. Ці дані свідчать про те, що роль релігійного фактора в США є значною, і це колосальний політичний потенціал, який було використано в 1980-х рр.

У 1976 р. під загальним невдоволенням релігійних і моральних консерваторів релігія зіграла важливу роль на президентських виборах. Американці хотіли бачити при владі релігійного – морального – кандидата. І такий ідеальний кандидат був у демократів – Д. Картер. «Імідж» Д. Картера був кардинально відмінний від іміджу корумпованого, як дехто вважав, істеблішменту Вашингтона. Він представ перед американцями провінціалом із глибокорелігійними переконаннями, який був «twice – born», дияконом, займався місіонерством тощо. Його суперники також почали використовувати релігійну тематику, проте перевершити Д. Картера з його ідеальним «релігійним резюме» було неможливо. Інтелігентність, моральність, безвідмовна підтримка чорношкірого населення та «ідеальна» релігійність принесли йому перемогу. Він обійшов Дж. Форда не програмою, адже, згідно з опитуванням, лише 11% американців вважали, що Д. Картер «знає проблеми, які стоять перед країною», натомість 22% опитаних зазначили, що він переміг «іміджем» і релігійною специфікою [8, с. 21–22]. Сильна баптистська позиція налякала католиків, проте в числовому вимірі за нього проголосували 57% католиків (для порівняння: у 1960 р. за демократів проголосував 61%). Також пресвітери баптистських громад у своїх промовах закликали підтримувати Д. Картера, роблячи акцент на тому, що він зможе повернути суспільство до старих устоїв [8, с. 23].

Д. Картер мав дуже вдалу позицію, про яку він заявляв і до обрання, проте на неї ортодокси не зважали, адже бачили лише його релігійність. Незважаючи на релігійність, у ньому поєднувався релігійно-моральний консерватизм із ліберальною позицією в багатьох питаннях, і це не подобалося протестантським ортодоксам [8, с. 24–25]. Один

із них, Джеймс Робінсон, сказав: «Ті, хто поставив Джиммі, Джиммі й знімуть» [8, с. 25]. У цей період надзвичайно активізувалися телепередачі релігійного контексту [8, с. 26–30].

Вибори та «релігійний клімат» 1980 р. відрізняються від виборів 1976 р., коли «двічі народжений» Д. Картер мав перевагу як «персонаж», який був релігійним, простим, провінціалом Джиммі. Тепер усі три кандидати є «двічі народженими», проте найбільші сумніви викликає двічі народжений Р. Рейган (який спочатку був членом Християнської церкви (ученики Хреста), а потім перейшов у пресвітеріанську церкву) [8, с. 34]. Передвиборча кампанія нагадувала «хрестовий похід», у якому кожний кандидат шукав і нагромаджував своїх людей [8, с. 35].

Лідерами «нової релігійної правої» течії, як їх називали у засобах масової інформації, стали телепроповідники П. Фобертсон та особливо Дж. Фолуелл, які заснували в 1979 р. організацію «Моральна більшість». За їх ініціативою Республіканська партія в програму свого кандидата в президенти Р. Рейгана вносить питання повернення молитви в школах.

Є ще багато прикладів в американській історії, коли релігія, а саме релігійні діячі, віруючі та інші люди вплинули на перебіг важливих подій у Вашингтоні завдяки релігійним переконанням [8, с. 6–7].

К. Ко та Д. Домке з огляду на часте використання церкви й релігії в політиці і на виборах та маніпулювання релігійним питанням, щоб заволодіти голосами багатьох виборців, назвали цей хід «стратегією Бога». Одним із багатьох, хто використовував «стратегію Бога» в таких великих масштабах, був Дж. Буш-молодший. На думку А. Шлезинджера, він був «найбільш релігійно агресивним президентом в американській історії, перетворивши інститут світської влади на безпрецедентне президентство, засноване на вірі» [12, с. 143].

М. Олбрайт у книзі «Релігія і світова політика» стверджує, що релігія та політика нероздільні. А їх правильне й розсудливе спрямування може успішно служити народу та встановлювати сильний мир у всьому світі [13]. Перебуваючи на посаді постійного представника США при ООН, а потім і державного секретаря (до речі, М. Олбрайт була першою жінкою, яка обіймала цю посаду), вона завжди керувалася тим, що релігія є ніби «кришталем», з яким на політичній арені потрібно поводитися особливо дипломатично. Вона писала: «Релігія ніколи не визнавала державні кордони, оскільки завжди була вищою та навіть за межами людського розуму. Пробуджуючи в людях найглибші почуття й пристрасті, вона нерідко ставала причиною кровопролиття. За моїх часів дипломатів учили тому, як запобігати виникненню проблем. При цьому їм говорили, що фактично немає

більш вибухонебезпечного соціального інституту, ніж релігія» [13, с. 22–23].

Дж. Монбіота у своїй статті для газети «The Guardian» наголошував: «Америка – це релігія. США перестали бути лише нацією. Тепер це релігія».

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, США на конституційному рівні закріпили модель відокремлення держави від церкви. Держава й церква є відокрем-

леними. США є однією з найбільш віруючих країн світу. Релігія та релігійний фактор у США має важливе значення й вагомий вплив на політичне життя країни. Згадка та апеляції до Бога в офіційних законах, поправках і текстах клятв політиків є частішими, ніж у більшості країн світу. Державно-церковні відносини в США мають багато особливостей, які можуть стати предметом майбутніх досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Фурман Д. Религия и социальные конфликты в США. М.: Наука, 1981. 254 с. URL: http://verigi.ru/?book=214&chapter=27#.W79_uFQzblU.
2. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности / пер. с англ. А. Башкирова. М.: ООО «Издательство АСТ»; ООО «Транзиткнига», 2004. 635 с.
3. Стецкевич М. Религиозный фактор в современной политической жизни США. Управленческое консультирование. 2010. № 3. С. 47–58.
4. Токвиль А. де. Демократия в Америке / пер. с франц.; предисл. Г. Ласки. М.: Прогресс, 1992. 554 с.
5. Конституція Сполучених Штатів Америки. URL: https://www.senate.gov/civics/constitution_item/constitution.htm.
6. Андреев М. и др. Религия и церковь в капиталистических странах. М.: Мысль, 1977. 364 с.
7. Романова О. Релігійний фактор у політичному просторі США. Політичний менеджмент. 2004. № 5. С. 107–108.
8. Религия в политической жизни США (70-е – начало 80-х гг.) / Д. Фурман, С. Филатов, Б. Фаликов; отв. ред. Ю. Замошкин, Д. Фурман. М.: Наука, 1985. 225 с.
9. Oath of Office for President of the United States. URL: <http://www.presidentsusa.net/oathofoffice.html>.
10. The Oath of Office for Civil Service Employees. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/5/3331>.
11. The Oath of Office for Federal Judges. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/28/453>.
12. Schlesinger A. War and the Presidency. New York, 2005. 224 p.
13. Олбрайт М. Религия и мировая политика / пер. с англ. М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. 352 с.
14. Monbiot D. America – is a religion. URL: <http://www.guardian.co.uk.usa/story/0,12271,1007813,00.html>.
15. Романова О. Релігія в державних школах США: протистояння чи взаємодія? URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/8732/13-romanova.pdf?sequence=1>.